

безперечно, звільнило Франка від нагадувань про “райський” сегмент щоденності. Щоправда, і трагічний екзистенціал не став у нього домінантним; Франко його лише узаконив як такий, що супроводжує чи не кожен крок людини і людства за межі досягнутих компромісів із соціальністю і соціумом. І водночас цим провістив народження літератури з переважним інтересом до проблем і питань усецивілізаційного, а не лише питома українського наповнення й виклику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба І. Між культурою і політикою. – К., 1998.
2. Історія української літератури: У 8 т. – К., 1968. – Т. 3.
3. Комаринець Т. Твори. – Львів, 1999.
4. Л.Н.Толстой о литературе. – М., 1955.
5. Сверстюк Є. Шевченко і час. – К., 1966.
6. Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – К., 1976. – Т. 1.
7. Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – К., 1976. – Т. 2.
8. Шаблювский Е. Шевченко и русские революционные демократы. – К., 1973.
9. Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 12 т. – К., , 2003. – Т. 1.
10. Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 12 т. – К., , 2003. – Т. 2.

Інна Старовойтенко

ПОВНИЙ “КОБЗАР” Т.ШЕВЧЕНКА (1907-1908) У ЛИСТУВАННІ П.СТЕБНИЦЬКОГО З Є.ЧИКАЛЕНКОМ

У статті відображені сюжети листування П.Стебницького (1862-1923) та Є.Чикаленка (1861-1929) – відомих громадсько-культурних діячів к. ХІХ – поч. ХХ ст., в яких висвітлюються проблеми видання та розповсюдження повного “Кобзаря” Т.Шевченка, що вийшов у Петербурзі в 1907-1908 рр. за редакцією В.Доманицького. З листів довідуємося про участь у тих заходах П.Стебницького – співредактора обох видань та члена видавничих комісій. У листах постає й питання про третє видання “Кобзаря”, від якого попередні видавці відмовились, розкрито, як шляхом листування між Києвом та Петербургом узгоджувалися окремі видавничі проблеми, зафіксовано й факт конфіскації петербурзьких видань “Кобзаря” в 1911 р., хід судового процесу, труднощі з поширенням книжки в Україні, передача в 1908 р. на пільгових умовах “Кобзаря” річним передплатникам “Ради” та партії найдорожчих примірників до фонду для побудови пам’ятника Т.Г.Шевченкові в Києві.

Ключові слова: “Кобзар”, епістолярій, видання, книгарня, реалізація, співредактор, видавець, конфіскація, правомірність.

Inna Starovoytenko. The complete edition of T.Shevchenko's "Kobzar" (1907-1908) in the correspondence between P.Stebnytsky and Ye.Chikalenko

This article throws light upon the correspondence between P.Stebnytsky (1862-1923) and Ye.Chykalenko (1861-1929), two well-known Ukrainian public and cultural figures of the 20th century turn. This correspondence gives insight into the process of publication and distribution of T.Shevchenko's complete “Kobzar” printed in St.Petersburg in 1907-1908 and shows how Kiev and St.Petersburg were gradually coming to terms on a highly problematic 3rd edition of the book. The confiscation of “Kobzar”'s St.Petersburg edition in 1911 with the subsequent litigation and the problems concerning the distribution of Shevchenko's oeuvre in Ukraine also left their imprint on Stebnytsky and Chikalenko's letters.

Key words: “Kobzar”, correspondence, publication, bookstore, distribution, co-editor, publisher, confiscation, rightfulness.

У тематично багатому і тривалому листуванні українських громадсько-культурних діячів Євгена Харлампійовича Чикаленка (1861-1929) і Петра Януарійовича Стебницького (1862-1923)¹ помітним пластом відклалася й інформація про повний “Кобзар” Т.Шевченка за редакцією В.Доманицького, що побачив світ у Петербурзі

¹ Це листування тривало в Україні з 1901 до 1918 рр. і налічує 360 одиниць кореспонденції, яка зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (ІР НБУВ) у двох фондах: листи Є.Чикаленка до П.Стебницького – ф. ІІІ, а П.Стебницького до Є.Чикаленка – ф. 44. Далі подаємо в тексті номер фонду й одиниці зберігання.

в 1907-1908 рр. Він різниться від попередніх видань рівнем наукової якості, бо вміщені твори були ретельно звірені з текстами автографів та відповідно виправлені й доповнені. Тому його поява у книжковому світі стала значною подією для української Громади Петербурга та й для всієї України. До неї були причетними Є.Чикаленко та П.Стебницький. Є.Чикаленко фігурує серед ініціаторів заходів протистояння російському законодавству, що вилучило українське слово із друкарства. Він актуалізує питання його відродження із самого початку громадсько-культурної діяльності. За сприяння Є.Чикаленка та його однодумців у 1897 р. був відкритий відділ української белетристики в журналі “Кіевская Старина”; діяч офірував власні кошти для виплати достойних гонорарів його дописувачам. У 1905 р. редакція делегувала Є.Чикаленка на всеросійський з'їзд журналістів, що проходив у квітні в Петербурзі. Він став його активним учасником, співавтором резолюції з національного питання, де йшлося і про проблему українського друкованого слова.

Є.Чикаленко постійно нагадував і П.Стебницькому, який проживав у Петербурзі й фактично очолював там українську громаду, про потребу активнішої пропаганди в широких колах українського питання та заходів щодо отримання дозволу на відродження українського друкованого слова. Наслідками тих клопотань стало Святе Письмо, яке побачило світ кількатисячними накладками в 1906-1907 рр. завдяки спільним зусиллям українців та російської прогресивної наукової громадськості, і видання повного “Кобзаря” 1907-1908 рр., що вийшло в кількості 35000 прим. та було розраховане на читачів різної заможності.

П.Стебницький був безпосередньо причетний до видання “Кобзаря”, оскільки, як відомо, його виконали два товариства: Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг для народу й Товариство ім. Т.Г.Шевченка для допомоги молоді, що навчалася в Санкт-Петербурзі. П.Стебницький був провідною особою в першому та активним членом другого товариства й виконував у видавничій справі обов'язки співредактора книжки. Тому питання реалізації “Кобзаря”, його розповсюдження, визначення вартості та узгодження інших домовленостей щодо його продажу книгарнею “Кіевской Старини” він не міг обійти у своєму епістолярному спілкуванні з найближчим духовним однодумцем та приятелем Є.Чикаленком. Назвемо кілька основних сюжетних ліній у листах, присвячених зазначеній темі. Видавничий процес та його особливості в листуванні не відбито. Мова розпочинається з того моменту, коли видавці через П.Стебницького започатковують заходи з реалізації “Кобзаря” через українську книгарню в Києві. У листах з'ясовуються питання щодо вартості тієї партії, яка призначалася в 1908 р. для редакції першої щоденної газети “Рада” як додаток її річним передплатникам. Також прозвучала пропозиція киянам з боку українців Петербурга перебрати ініціативу з їхніх рук і третє видання “Кобзаря” здійснити вже в Києві, і П.Стебницький обґрунтував це конкретними причинами. Стає відомо, що кияни пропозицію Петербурга не прийняли й були знайдені інші видавці, про яких і йдеться в епістолярії. Також відбилися сюжети про реакцію українців Петербурга на безправне видання “Кобзаря” П.Гайдебуровим, що вийшло там у 1907 р., про початок судового процесу над незаконними видавцями.

У листуванні узгоджуються питання й щодо правомірності видання зазначеними товариствами дешевого народного “Кобзаря”, про обізнаність з їхнім наміром офіційних власників книжки. Зустрічаються й сюжети з коментарями конфіскації видань “Кобзаря” в 1911 р., вони розкривають глибокі переживання автора листів, що інформував Є.Чикаленка про хід справи, яка розглядалася в Сенаті, та її програв українцями, оскільки вища судова інстанція дозволила друкувати “Кобзар” без низки творів, а це видавці вважали неприпустимим. Такі основні факти про повний “Кобзар” Т.Шевченка відбилися в листуванні зазначених осіб. Наголошуємо, що окремі факти отримали в листах унікальне висвітлення й потребували введення в науковий ужиток.

Із джерел стає відомо про стурбованість Є.Чикаленка наміром зазначених товариств видати дешевий “Кобзар”. Як офіційний власник київської книгарні редакції журналу “Кіевская Старина” він через П.Стебницького з'ясовував питання

правомірності такого наміру. Його цікавила узгодженість цього проекту з офіційними власниками “Кобзаря”. Очевидно, причиною такого занепокоєння була наявність на реалізації у книгарні дешевого “Кобзаря” київського видання. Поява ж нової недорогої книжки створювала конкуренцію для першої, а від цього могла зазнати збитків як книгарня, так і видавці. Керуючись саме такими міркуваннями, Є.Чикаленко застерігає П.Стебницького, щоб запланованою доброю справою вони не зашкодили ні собі, ні попереднім видавцям.

Пояснимо, що власником “Кобзаря” була Київська Стара Громада. Цей факт підтверджують кілька джерел, передусім лист члена Громади Ореста Левицького до дружини, датований 4 листопада 1873 р.: “Шевченка, т. е. право издания його творів, купила тепер наша громада, та тільки вони й самі не знають чи скоро приймуться за саме издание” [Лист О.Левицького // ІР НБУВ, ф. III, №53232]. Про це ж писала й С.Русова в мемуарах: “Після Різдва [1875 р. — /С.] приїхав до нас Вовк з пропозицією від старої громади їхати за кордон, щоб там надрукувати усього “Кобзаря”, поки не загинули всі ті рукописні заборонені вірші, такі цінні для повного розуміння творчості великого поета. Всі ці твори, всі рукописи були зарані куплені у братів Тараса, гроші на видання зібрано у кількох окремих заможних українців, рукописи уважливо, науково перевірів Вовк” [4, 53]. П.Стебницький у листі від 18 листопада 1909 р. називає три особи, які від Громади мали право власності на “Кобзар” — це О.Русов, В.Науменко та М.Лисенко [ф. 44, №712]. Отже, право на видання “Кобзаря” Стара Громада викупила за 5 тис. крб. у 1873 р. у Києві у спадкоємців Т.Шевченка, його братів Йосипа та Микити Шевченків. Останніх для виконання зазначеної процедури привозив із с. Кирилівки Звенигородського повіту О.Русов [6, 53].

Як видно, поставлене Є.Чикаленком запитання було несподіваним для П.Стебницького, бо він, власне, уперше почув від нього про право власників ставити умови щодо ціни на виданий “Кобзар”, і в листі від 3 листопада 1907 р. зробив наступні пояснення: “Як питались першого дозволу, — то ми не казали, скільки коштуватиме наше видання, бо тоді й самі того не знали, а просто питали принципіально. Якби такий вийшов обрахунок, то могли б назначити ціну дешевше од 1 р[убля] 50 к[опійок], — бо, кажу ж, ніякого обмеження нам не було показано. На друге видання так само питались тільки принципіально, і знов ніякої розмови не було за ціну. А взялись за друге видання якраз з тим, щоб, скориставшись попитом на дорогші примірники, видрукувати дешевшим способом народне видання. Друкувалось воно разом — тільки з деякими перемінами, — і готове буде разом, — тільки от ми не знаємо, як його випускати, бо й самі не хочемо сісти з оплатою, коли всі кинуться на дешеве і не братимуть дорогого” [ф. 44, №679].

Трапилося так, що перший лист із поясненнями та пропозиціями П.Стебницького затримався в дорозі, і Є.Чикаленко його отримав трохи пізніше. У Петербурзі були схвильовані зазначеними застереженнями Є.Чикаленка, бо через 5 днів, 8 листопада, П.Стебницький знову написав лист до Києва з поясненнями й доповненнями про рішення видавничої комісії, яке трохи змінювало ситуацію. Якщо спочатку планувалося весь тираж народного видання віддати на реалізацію в українську книгарню, то тепер у зв’язку з новиною про наявність там дешевого “Кобзаря” вирішують поширити його і в інші книгарні та визначити ціну на книжку, яка б не складала конкуренції виданню, що вже існує [ф. 44, №680].

У ньому ж П.Стебницький повідомляв киянам ще одну прикру новину: про появу в книгарнях Петербурга “Кобзаря”, виданого П.Гайдебуровим. Він характеризував його так: це був передрук книжки київського видання 1883 р., надрукований ярижним правописом. Його наклад становив 5000 примірників, а вартість 1 руб. 50 коп. П.Стебницький був схвильований не конкуренцією, яку створить ця несподівана книжка, а тим, що вона мала однакову ціну з їхнім виданням “Кобзаря” й могла заплутати книгарні та покупців. Його бентежило й те, що видання було здійснено без узгодження права на нього з власниками “Кобзаря”. Ця подія змусила українців Петербурга розпочати судовий процес проти видавців. П.Стебницький у листі від 27 листопада 1907 р. дає такий коментар: “Хто його

знає, що з того вийде. Поки що — книгарі кажуть, що ці жуліки-видавці досить нам попустили справу, бо встигли розповсюдити чимало свого “Кобзаря”, — а книгарні брали з дорогою душею, бо їм оддавали щось 75% скидки! Добре було б, якби покарати жуликів на кілька тисяч карбованців — та віддати їх на пам’ятник Шевченку!..” [ф. 44, №681].

Кілька сюжетів у листах відведено визначенню ціни на “Кобзар”, який редакція газети “Рада” брала додатком для річних передплатників на 1908 р. Подібні заходи проводилися для збільшення числа прихильників, яких газеті постійно бракувало. Розуміючи важливість заходу та фінансові проблеми щоденної газети, видавці визначили мінімальну ціну на “Кобзар”. Її складала видавнича комісія, про результати роботи якої П.Стебницький детально писав у листах: “Шкода, що наша ціна трохи перейшла за Ваш обрахунок. Річ у тім, що Ви, мабуть, міряли по київських умовах друку. В Петербурзі все дорожше — і при 25.000 ми не могли зробити книжку дешевшою як 35 к[опійок]. Кращі типи вийшли ще трохи дорожче (коло 43 к[опійок] і 72 к[опійок] книжка), бо там кращий папер. Через те ж у нас тут і виходила суперечка — яка врешті привела до того, що Лотоцький вилаяв нас і одкаснувсь од комісії, — бо він, бачте, настоював, щоб дешеве видання, пустити якнайдешевше — 50 к[опійок], а решта казала, що виходячи з коштів видання, менше як 60 к[опійок] назначити не можна, а краще потім робити з цієї ціни селянам більшу скидку. Якби видання нам коштувало 20 коп., то не було б про що споритись, — ми б тоді назначили за книжку 35 к[опійок] в продажі! Київське дешеве мабуть коштувало видавцям дешевше ніж 20 к[опійок], але ж друкували 50.000, — і то було вже давно, при зовсім інших цінах друку, та й видання ж поганеньке... Отже, комісія по Вашому листу постановила, що “Раді” треба оддати книжку по своїй ціні, цебто по 35 копійок, не накладаючи ніякого баришу, — але ж щоб і на втрату не йти, бо гроші громадські” [ф. 44, №681]. З цитати видно, що видавці виставили на “Кобзар” мінімальну ціну, яку підтверджували наведені розрахунки, поставили вони редакції й лояльні умови: за отримані примірники “Кобзаря” не висилати водночас усієї суми, а пропонували поетапну плату. До того ж дорожче видання надсилалося за ціною дешевого (див. лист П.Стебницького Є.Чикаленку 7 грудня 1907 р. // ІР НБУВ, ф. 44, №682). Згодом видавці підрахували, що поставили на “Кобзар” ціну, нижчу собівартості його видання.

Як видно, “Кобзар” як додаток до “Ради” зіграв певну роль у здобутті газетою передплатників, бо вже на початку 1908 р. Є.Чикаленко просив у П.Стебницького нових примірників книжки та пояснював у листі від 9 січня 1908 р.: “Можливо, що знов будем просить прислати “Кобзарів”. Само собою, що продаватъ їх не будем; коли ж буде остача, то якось з вами порозуміємся. Годових вже добирається до 1000, але зарання не вгадаєм — скільки прохатъ у вас, щоб було якраз. У всякім разі похоже на те, що доведеться знов у вас просить — не одкажіть, будь ласка” [ф. III, №52899].

Окремі факти з листів свідчать про несприятливі умови для поширення “Кобзаря” в Україні. Так, коли П.Стебницький запропонував Є.Чикаленкові звернутися до київського земства з пропозицією купити в них “Кобзар”, то останній йому повідомив (лист від 28 квітня 1908 р.): “На мою думку, нема ніякої надії, щоб київське “земство” згодилось виписати хоч один екземпляр “Кобзаря”. Завідуючий народ[ними] школами в Київському земстві, мій приятель давній і колись діяльний член Добродійного Т[оварист]ва, А.Ф.Волошин, поспробував провести в шкільні бібліотеки зо скілька укр[аїнських] книжок і за се... мало не вилетів, хоч книжечки найневинніші, вашого видання, т. е. Добродійного Т[оварист]ва. Я скажу йому, але певен, що нічого з того не вийде” [ф. III, №52906].

У 1909 р. П.Стебницький узгоджує з киянами питання про третє видання “Кобзаря”, від якого вони відмовлялися з конкретними поясненнями. Видавнича комісія ухвалила умови, дотримуючись яких київські видавництва набували право на чергове видання книжки. Вони пересилалися в листі П.Стебницького за 18 жовтня 1909 р.: “1) Уважаючи на те, що для дешевого видання “Кобзаря” треба друкувати багато примірників (15-20 тисяч), петербурзькі товариства не можуть

більше ув'язуватись в нове, третє видання “Кобзаря”, що буде продаватись 5 або й більше літ, — тим часом як з 1911 року звідусіль набіжать нові видання, мабуть дешевші, а може й кращі, ніж петербурзьке.

2) Видати небагато, — аби вистачило на ринок до 1911 року — не можна, бо тоді видання коштуватиме дорожче, ніж за його можна буде виручити, або доведеться ставити більшу ціну, — що теж незручно.

3) При таких умовах, для петербурзьких товариств тепер виникає питання: знайти такого видавця, що зміг би взятись за нове видання і зробити його кращим і дешевшим, зберігши в цілості всю, витрачену на наші видання, редакторську працю; такому видавцю, якби він узяв на себе обов'язок по зразку петербурзьких видань підготувати добре дешеве видання на 1911 рік, можна було б дозволити пустити його в продаж навіть раніш, — з осені 1910 р., бо нашого дешевого до того часу все одно не буде на ринку. Треба лиш, щоб такий видавець був совісний і грошовитий, щоб міг одразу вложити капітал на велике видання.

4) Отже, просимо перебалакати з ним (неодмінно з участю О.О.Русова), щоб вяснити, чи могли б узятись за таке діло Київські видавництва — українські чи загальні. З українських ми візьмемо тільки обов'язок держатись тексту нашого останнього видання і порозумітись в цій справі з Доманицьким, який мабуть узявся б проредагувати й нове, а йому за те видавці щось би заплатили. З загальноросійського ж видавництва можна було б узяти за дозвіл ще й деяку копійчину на пам'ятник. Само собою, що вся ця комбінація вимагала б згоди власників “Кобзаря” (Русова, Науменка, Лисенка).

5) Коли кияне не схотять узятись за третє видання і не знайдуть на київським ґрунті підходящих видавців, то сповістіть нас, — і ми спробуємо увійти в зносини з Ситінім, а може ще з ким.

Будь ласка, тільки упорядкуйте пораду основательну, можливо широку, — щоб ми знали, що присуд буде не випадковий, а добре обміркований.

Для петербурзьких Товариств досить, що вони провели два видання в 35000 примірників (10000+25000), що більш-менш привчили до цих видань і до повного “Кобзаря” адміністрацію і поліцію. Тепер буде може легше всім іншим видавцям, — а нам ще застається вибрати свої гроші од комісіонерів, здати громадам справоздання та віддати обіцяну половину виручки на пам'ятник. Тут ще багато роботи — і ми боїмось, що дорогий тип видання (по 3 руб.) ще й через рік зостанеться в чималому числі на ринку, так що ми, чого доброго, не виправдимось до останку” [ф. 44, №712]. Отже, петербурзькі видавці вважали, що виконали свою місію, наповнили український книжковий ринок “Кобзарем”, призначили до нього читача та адміністрацію й могли право на третє видання передати іншим видавцям.

Їхню пропозицію кияни зустріли без ентузіазму, бо в Києві не було кому взятись за відповідальну справу. Тому Є.Чикаленко пропонував шукати видавця в Петербурзі і вже в першому листі, від 23 жовтня 1909 р., ще до наради з власниками “Кобзаря” висловлював сумнів щодо можливості здійснити його третє видання в Києві: “Про справу з “Кобзарем” будемо радитись, якщо зійдемося. А се тепер страшенно важко зробити. Мені спало на думку дати на льготних умовах передплатникам “Ради” словаря Грінченка, але ніяк не можу докупити зібрати власників. Як зберуться, тоді й про “Кобзаря” рішимо. Але я знаю, що в провінції нігде не можна видати його, се можна зробити тільки в Петербурзі, а тому шукайте видавця заздалегди, коли самі “допечатувать” не вважаєте можливим. Що рішать власники, якщо зберуться, то Вас повідомлю” [ф. III, №52927]. 20 листопада Є.Чикаленко інформував: “Прочитав я Вашого листа власникам “Кобзаря” і вони, після серйозного обміркування і опитування, доручили мені одписати Вам, що з київських видавництв жодне не візьметься видавати “Кобзаря”, а через те вони доручають вам знайти в Петербурзі, чи де інде, видавця з умовою додержатись останнього вашого видання.

Щодо гонорару, то вони (т. е. власники) не сподіваються, що хтось дасть навіть і на пам'ятник що-небудь, а через те з сього боку не ставлять ніяких умов. Одна умова, щоб видавець пунктуально додержався вашого видання, нічого не

викидаючи. Якщо можна накинуть редакцію і останню коректуру Доманіцькому, то се добре було б, бо може він хоч що-небудь на ній заробив би. Бажана й коротенька біографія, як у вашому виданню.

Клопочіться, шукайте, бо сором буде, як під час закладин пам'ятника не буде дешевого "Кобзаря", а попит тоді певне буде на нього значно більший, а постановка пам'ятника певне значно спопуляризує Шевченка серед народних мас" [ф. III, №52931].

Після такої відповіді киян українці Петербурга взялися за пошуки видавця. Право на видання вони вирішують передати солідній приватній фірмі на таких умовах: дотримання тексту "Кобзаря" двох попередніх видань, ціни — 60 коп., випустити його до початку 1911 р., тобто відзначення 50-ліття від дня смерті Т.Шевченка. Спочатку вони звернулися з пропозицією до відомого московського видавця І.Ситіна, який прийняв їхні умови й охоче взявся за справу. Але згодом від нього надійшла відмова, яку видавець аргументував можливими адміністративними перешкодами. І.Ситін переслав і лист, отриманий ним з України за підписом Ткаченка, де автор звертав увагу на антимонархічні й антирелігійні поезії Т.Шевченка — "Саул", "Марія", "Царі" та інші, які радив викинути з книжки, бо вони могли спровокувати її конфіскацію, а отже, і видавничі збитки. Згодом І.Ситін прислав звістку: "Сейчас получили точные сведения, что в Москве "Кобзарь" не пройдет по цензурным условиям, из-за указанных прежде статей антирелигиозного содержания. Если статьи эти обязательно нужно оставить, тогда мы здесь издать не можем, все равно конфискуют" [5, 36-48].

Видавнича колегія відповіла, що не може відступитися від своїх умов, бо будь-яке скорочення ювілейного видання "Кобзаря" вважала злочином. Після відмови І.Ситіна в Петербурзі тривають пошуки видавця "Кобзаря", і вже до літа 1910 р. він знайшовся, бо 10 липня 1910 р. П.Стебницький повідомляв: "Маю тепер знов клопіт з коректурою "Кобзаря". Видає нове видання дешевого "Кобзаря" — Яковенко, відомий письменник та видавець. Мабуть в серпні з'явиться. В публіку цю звістку поки що не пускайте, — хай уже проведе попереду книжку через цензуру, а тоді вже й оголосить. Таки боїться. Дивується, як ми всі досі цілі після двох видань "Кобзаря". І "страха ради іудейска" в кількох місцях страшне слово закриває чотирма цятками... Отже видання буде хоч і добре, але не таке виразне, як наше. Та нехай би пройшло й таке, — справді в наші часи всього можна сподіватись" [ф. 44, №726]. Зазначимо, що третє видання "Кобзаря", видане В. Яковенком, побачило світ у 1910 р. Воно відрізнялося від двох попередніх опублікованим віршем "Човен", більшою кількістю приміток та ілюстраціями: портретом поета й 53 малюнками, виконаними художниками М.Ткаченком і С.Дудиним. Це було останнє видання творів Т.Шевченка перед передачею творчої спадщини поета у громадську власність (вона мала відбутися після відзначення 50-ліття від смерті Т.Шевченка). Саме це видання, як перевірене й найповніше, радили брати за основу наступним видавцям.

Хоча й утретє "Кобзар" був успішно виданий, але ця подія не підбадьорила П.Стебницького, який жив тривожними передчуттями щодо своєї долі, хвилювався, щоб вони "не нагріли кишені й потилицю" В.Яковенкові. Бо вже на момент виходу книжки над нею почали збиратися хмари: харківська газета "Утро" надрукувала звістку про відмову І.Ситіна від видання через його поінформованість про можливу конфіскацію "Кобзаря". Газета ж "Рада" [3, 3-4], а за нею й "Киевские вести" спростували це повідомлення, але також неправдивою інформацією: зокрема пояснили, що в І.Ситіна були певні непорозуміння із власниками "Кобзаря", але вони вирішилися й "Кобзар" готувався до видання разом зі шкільним його варіантом — вибіркою творів із "Кобзаря" для дитячого читання. Як видно, усі три звістки роздратували П.Стебницького: перша повідомленням про можливу конфіскацію "Кобзаря", а дві інші неточною інформацією, бо насправді "Кобзар" узявся видавати інший видавець, а не той, про якого писали газети.

П.Стебницький був певний, що третє видання не стане конкурентом для двох попередніх, оскільки там друкувались окремі вірші з пропущеними рядками, тоді

як два попередні подавали їх повні варіанти. У листі за 10 липня 1910 р. він інформував про стан реалізації двох попередніх видань та радився про передачу залишку дорогого видання до фонду пам'ятника Т.Шевченку через Об'єднаний комітет у Києві, заснований навесні 1908 р. [ф. 44, №727].

На початку 1911 р. П.Стебницький збентежений доносом харківського архієрея в Синод на “Кобзар”. Він писав Є.Чикаленкові 16 січня: “Врешті звістки про “Кобзар”. Начебто од Харківського архієрея подано в Синод донос на всю нелояльну частину “Кобзаря” — політичну й релігійну. А Синод од себе передав справу на розгляд вищої влади. І тепер хто знає, що буде під час юбілея, — може, якраз, юбілей, та тільки “съ другой стороны”, як казав Осип в “Ревизорі”. Нехай би там наші книгарні не держали у себе великого запасу...” [ф. 44, №740]. У цьому ж листі він натякав і на провокатора того доносу, “старого автора нової “Марії” — М.Лободовського, зазначаючи, що ту інформацію з певних джерел йому повідомив О.Лотоцький. Як відомо, на зазначений вчинок М.Лободовського наштовхнула така причина: він обурився поемою “Марія”, опублікованою в “Кобзарі”, назвавши її підробкою. На доказ своєї версії він сам переробив “Марію”, видавши її за Шевченкову. Поема була опублікована у праці М.Лободовського “Перегляд поеми “Марія” Т.Г.Шевченка, напечатанної у “Кобзарі” 1907 року і та ж таки поема по четвертому чиємусь рукопису” (Харків, 1910). Українці її осміяли й розкритикували. Тоді ображений автор звернув на неї увагу харківського архієрея. Останній написав донос у Синод і попросив харківського губернатора цей факт довести до відома П.Столипіна. У результаті “Кобзар” був конфіскований, а проти видавців відкрили судову справу.

Видно, що конфіскація “Кобзаря” позначилася на настрої П.Стебницького, який жив поганими передчуттями задовго до події. Коли ж вона трапилася, то діяча пригнічувало очікування невідомого, відчуття “дамоклового меча” над головою. Він зізнавався, що така невизначеність дратувала його й відволікала від основної праці. Показовою може стати цитата з листа від 21 листопада 1911 р.: “Препаскудний настрій... Трохи нездужаю, а найголовніше — доводиться ждати отого дамоклового меча, що висить над нами на ниточці. Трохи не щодня лазять окологочні за всякими справами про Видавниче Товариство. Те ж саме і з Товариством Шевченка. Може це все по домаганням слідчого, а може й незалежно од того, просто з цікавості самої адміністрації — не розбереш. Не знаю, чи дотягнемо цей рік благополучно. На всякий випадок, міркуйте потихеньку (не на сторінках “Ради”) — кому передавати мастки обох Товариств, коли їх настигне передчасна смерть... Не дурно це кінчається тринадцятий рік їх існування” [ф. 44, №750].

П.Стебницький тримав Є.Чикаленка і в курсі справ із конфіскованим “Кобзарем”. Уже 22 вересня 1911 р. повідомляв: “А тим часом у нас новина: справа “Кобзаря” врешті зсунулась з мертвої точки і перейшла до рук судового слідчого... Немає нічого певного — чи все загалом, чи тільки поки що відносно Яковенка, — але, міркуючи логічно, треба ждати в усякім разі — більш або менш скоро — запросин на приємну розмову з приводу історії видання. Отже, справі ще далеко не кінець, кінець ще колись та буде, а який — невідомо. Може так, що одсидівши, по ввічливому проханню начальства, десь за ґратами, доведеться їхати в свою звіринецьку хату на спочинок...” [ф. 44, №746]. А 12 грудня писав: “Справа з “Кобзарем” потроху сунеться. Вже мене кликано до слідчого за “свідка”, — тільки одного мене. Я подав слідчому всі цензурні матеріали — і тепер він буде жувати, рівняти та міркувати. Поки що тон допиту лагідний, ніби інформаційний, — а надалі хто знає, куди вони націлять свої досліди. Грузенберг, як і перше, дивиться оптимістично. А тим часом я вже мусів йому поступити свій підпис під жидівським протестом: він дуже ввічливо просив, не силував, а одмагатись було ніяково. Не розповідайте тільки цього між земляками. Та й взагалі про кобзарну справу не дуже там розповсюджуйте, — хай поки про неї Жебуньов не квокче передчасно, щоб не було гірше. Он тут пішло нове цькування — читали “Новое Время” за 8/XII? Савенко з спеціальною місією, Меньшиков з спеціальними доносами на петербурзьких українців... Одно, що вони вже дуже переборщили,

так що, кажуть, на Савенковому відчиті навіть Вергун уступився за Шевченка і ляв Савенка за “передержки”, а слухачі з думських землячків казали: “Савенко дурак: коли такого руху й нема, то він його накличе”... От може в “сферах” Савенкові та Меньшикову поки що скажуть: “Пошли вон, дураки!” А втім хто знає, — будемо ждати, а квотати все ж не треба...” [ф. 44, №751]. Пояснимо, що Грузенберг О.О. — це адвокат видавців “Кобзаря”, який здобув популярність своїми блискучими виступами на попередніх судових літературних процесах. Походив він з України, був слухачем Київського університету та симпатизував українському рухові, а тому його й запросили видавці “Кобзаря” своїм адвокатом. Як видно, вони бажали привабити юриста демонстрацією позитивного ставлення українців до єврейського питання, бо коли той поїхав до Києва в лютому 1912 р. знайомитися зі справою Бейліса, то П.Стебницький і О.Лотоцький радили киянам через Є.Чикаленка “підібрати всі популярні книжечки на українській мові про євреїв та єврейське питання, з прихильною для євреїв провідною думкою, і познайомити Гр[узенберга] з цею літературою, щоб знав, як українці ставляться до цієї справи” [ф. 44, №755].

Із листів стає відомо і про окремі моменти ходу судової справи та про вирок судової палати щодо долі “Кобзаря”. Про них П.Стебницький подавав лише загальну інформацію, але докладно описав події, які передували й викликали конфіскацію “Кобзаря”, у статтях “Повний “Кобзар” в Росії” [2, 277-281] та “Кобзар” під судом” [1, 36-48]. З останньої стає відомо, що влітку 1912 р. на засіданні судової палати було прийнято рішення про припинення процесу проти видавців і зняття конфіскації з видання після вилучення з нього “крамольних творів”. Але з останнім пунктом рішення видавці принципово не погоджувалися і, ризикуючи, подали касаційну скаргу до Сенату. У ній інкриміновані вірші були розбиті на дві групи: твори політичного змісту оборонялися як історична література, як протест поета проти ліквідованого кріпацтва. Щодо віршів релігійної тематики, то доводилися глибокі релігійні натхнення й духовні настрої Т.Шевченка.

Як видно, П.Стебницький не поділяв наполегливих прохань Є.Чикаленка подавати для “Ради” матеріали судового процесу, бо вважав, що в ході справи та її висвітленні слід дотримуватися обережності і зваженості та якомога менше розголошувати фактів до закінчення слідства, щоб не накликати нових неприємностей для потерпілої сторони. Мотивував свою позицію він тим, що судові слухання були закритими, рішення — не остаточними, а змінними, а тому й уважав передчасним надавати їм публічності. У червні 1911 р. він відповідав Є.Чикаленку, збентеженому його мовчанкою про судову справу: “Лається, як звичайно, напрасно. Суд над видавцями — це була половина справи; формулювання була тимчасова; оголошувати справу в цій стадії нам здавалось незручним. Остаточна резолюція про всю справу — з текстом, оголошується тільки 11-го. Те ж, що розповів Вам Яковенко, — справді інтересно, але юристи кажуть, що він не мав права того розказувати, бо справа розбиралась при закритих дверях. От і виходить, що нам не було про що сповіщати “Раду”. Вийде остаточна резолюція, то інша річ — це буде цікавий і законний матеріал до публікування...”

Р. С. А коли юристи порадять подавати апеляцію у Сенат, то тоді мабуть краще якийсь час потерпіти з публікаціями про “Кобзар”², бо знов газетні звістки наклинуть на “Кобзаря” зграю Лободовських...” [ф. 44, №760]. Також у П.Стебницького зауваження викликали статті необережного змісту, які могли спричинитися до нових інсинуацій на український рух. Наприклад, його глибоко збентежила стаття в “Раді” — “Кобзар на селі”. Він писав проти неї 18 січня 1913 р.: “Ну як таки можна було видрукувати оту безглузду статтю в вікторковому номері (“З глибин

² Очевидно, автор натякав на публікацію в “Раді” “Справа з “Кобзарем” Т.Шевченка” (1912, №120, 27 травня, с. 3). У ній повідомлялося, що 23 травня справа про арешт “Кобзаря” розглядалася другим департаментом петербурзької судової палати. Інтереси видавців на засіданні захищали В.Яковенко та М.Дуб’яга (від імені Товариства ім. Т.Г.Шевченка), подавалися аргументи їхнього захисту та зазначалося, що остаточна постановка суду мала бути сформульована 28 травня.

життя” – “Кобзар” на селі³)? Таку саму статтю міг би скласти для начальства Щеголів або який жандармський ротмістр, – а тепер вони тільки використовують прислужливо піднесений їм “Радою” матеріал. Є чим хвалитись! “Селянам найбільше подобаються самі гострі вірші з “Кобзаря”!.. Яке диво, подумаєш!” [ф. 44, №768].

Отже, як бачимо, у листуванні Є.Чикаленка з П.Стебницьким відбилися цінні історичні сюжети про повне видання Шевченкового “Кобзаря”. Вони засвідчують безпосередню причетність до цієї історичної справи П.Стебницького, який ще досі перебуває у списку маловідомих українських діячів. Стає відомо, що він був співредактором обох видань “Кобзаря”, клопотався про його реалізацію, був членом видавничих комісій, які визначали види, накладу та ціну на видання різних типів. Він брав участь у засіданнях комісії, що визначала ціну на “Кобзар” – додаток річним передплатникам газети “Рада”, очевидно, зіграв свою роль у формуванні мінімальної ціни на нього, бо був прихильником “Ради”, найбільш поінформованим про її фінансові проблеми. Видно, що П.Стебницький клопотався про третє видання “Кобзаря” й шукав для нього відповідного видавця через киян. Листи демонструють благодійництво видавців “Кобзаря”: передачу ними 500 його найдорожчих примірників для реалізації книжки Шевченківським комітетом та передачі виручених коштів до фонду пам’ятника Т.Шевченка. За листами можна визначити вплив конфіскації “Кобзаря” на психологічне самопочуття П.Стебницького, який переживав її дуже болісно, оскільки відчував, що несе на собі подвійний тягар відповідальності: як співредактор і як голова Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книжок. Також за листами можна простежити обмін інформацією між Києвом та Петербургом щодо різних питань, які стосувалися “Кобзаря” й вирішувалися завдяки епістолярному спілкуванню двох ідейних однодумців.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Записки* історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1923. – Кн. IV.
2. *Літературно-науковий вістник*. – К., 1914. – Т. 65. – Кн. 2.
3. *Рада*. – К., 1910. – №161. –18 липня.
4. *Русова С.* Мемуари. Щоденник. – К., 2004.
5. *Стебницький П.* “Кобзар” під судом” // *Записки* історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1923. – Кн. IV.
6. *Т.Г.Шевченко* в епістолярії Відділу рукописів. – К., 1966.

³ Названа публікація була вміщена в “Раді” (1913, №12, 15 січня, с. 1-2). У ній йшлося про вплив “Кобзаря” на селян, зростання у зв’язку з цим українського руху, зверталася увага на особливо гострі вірші Т.Шевченка.

Зінаїда Кирилюк

РОСІЙСЬКІ ПОВІСТІ Т.ШЕВЧЕНКА (ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ)

Задум Тараса Шевченка написати повість “Из ничего почти барин” виник у 1840-х рр., але не був здійснений. Рукописний альбомний текст містить лише перелік мотивів. Вони були використані в російських повістях, створених у 1850-і рр. Авторські висновки ґрунтуються на зіставленні рукопису, що міститься в альбомі, та текстів російських повістей Т.Шевченка.

Ключові слова: російські повісті, мотив, творчий задум.

Zynajida Kyryliuk. Taras Shevchenko's Russian Stories (The History of Creation)

Taras Shevchenko's intention to write a story “Iz nichego pochi barin” (“Almost a Gentleman out of nothing”) arose in the 1840s, but never found its completion. An album manuscript contains only the rough draft of the story. Nevertheless, some motifs outlined in the manuscript were used in Shevchenko's Russian stories of the 1850s. The conclusions made in the essay are based on the comparative analysis of the album manuscript and the texts of the Russian stories.

Key words: Russian stories, motif, artist's intention.